

KOHTULIKU TÕENDI MÕISTEST NÕUKOGUDE KRIMINAALPROTSESSIS

Juriid. tead. kand. O. Püssa

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Kohtuliku tõendi mõiste küsimuses pole meie protsessualistide hulgas kaugeltki mitte üksmeelt. Sellealaseid käsitusi iseloomustab niihästi seisukohtade sisuline mitmekesisus kui ka terminoloogiline segasus. Puudujäägid kohtuliku tõendi mõiste küsimuses ei saa aga jätta avaldamata oma kahjulikku mõju ka tõendite kasutamisele, kuritegude tõendamismenetlusele.

Käesolevas artiklis käsitletakse sellealastest lahendamist vajavatest küsimustest kahte: 1) kas on võimalik anda ühtset, kõiki kohtuliku tõendi liike ja klassifikatsioone hõlmavat kohtuliku tõendi mõistet, või tuleb rääkida kohtulikust tõendist alati kahes tähenduses, ja 2) kas kohtuliku tõendi koosseis on jaotamatu või on võimalik temas eraldada mõnesuguseid koostisosi, kohtuliku tõendi elemente.

1

Esimeses küsimuses avaldatud seisukohtade järgi võib protsessualiste jagada kahte suurde rühma. Osa neist pooldab kohtuliku tõendi ühtset mõistet, teine osa aga tarvitab tõendi terminit kahes tähenduses.

Viimaste hulgas tuleb nimetada kõigepealt M. S. Strogovitšit. Tema järgi on kohtulik tõend esiteks asjas tähtsust omavate faktide teadasaamise allikäs. Selles tähenduses on tõendiks näiteks tunnistaja ütlus, milles pealtnägija kirjeldab süüaluse poolt kannatanule kehavigastuse tekitamist. Äntud juhul on tunnistaja ütlus tõendiks kehavigastuse tekitamise kohta süüaluse poolt. Kuid Strogovitši järgi on kohtulikul tõendil veel teine tähendus. Esinevat nimelt selliseid juhte, kus neid fakte, mida asjas on vaja tuvastada (näiteks varguse sooritamist teatava isiku poolt), ei saa vahetult hankida ühestki allikast. Taolistel juhtudel võivat aga siiski esineda selliseid allikaid, mis küll vahetult ei

tõenda antud isiku poolt varguse sooritamist, kuid tõendavad niisuguseid fakte, millest omakorda saab teha järeldusi selle isiku poolt varguse toimepaneku kohta. Selliseid fakte, mis ise küll ei kuulu kuriteo koosseisu, kuid millest on võimalik kuriteo koosseisu kuuluvate faktide (peafakti) suhtes teha järeldusi, nimetab Strogovitš tõenduslikeks faktideks. Viimased on seega peafakti tõenditeks. Sellisteks tõenduslikeks faktideks olevat näiteks süüaluse viibimine varguse toimepanemise kohas, süüaluse juures varastatud esemete leidmine jne. Koos teiste taoliste tõenduslike faktidega võivad nad olla antud isiku poolt varguse toimepaneku tõenditeks.¹

Nagu esitatust järeldub, nimetab Strogovitš tõenditeks ühel juhul faktide teadasaamise allikaid (tunnistaja ütlust, eksperdi arvamust jne.), teisel juhul aga tõenduslike fakte. Neid, terminiga «tõend» tähistatavaid mõisteid peab Strogovitš erinevateks, kuigi omavahel seotud mõisteteks. Strogovitši arvates kajastab tõendite kahesugune tähendus objektiivset tegelikkust, mistõttu seda polevat võimalik vältida, olgu kohtulikust tõendist ühtse mõiste loomine kuidahes ahvatlev.

Nagu järeldub Strogovitši sellealaste seisukohtade lähemast analüüsist, põhineb tema poolt esitatud tõendi kahesugune tähendus tõendite liigitusel otsesteks ja kaudseteks tõenditeks. Nimelt esineb Strogovitši järgi tõenduslik fakt ainult kaudsetes tõendites. Otsestes tõendites tõenduslikku fakti aga ei olevat, sest seal tuvastavat tõendi allikas peafakti vahetult.²

Põhijoontes samu vaateid jagavad M. M. Grodzinski³, A. I. Vinberg, G. M. Minkovski ja R. D. Rahhunov⁴. Kõik nimetatud autorid räägivad tõendi kahesugusest tähendusest. Kohtulikust tõendist annab kaks mõistet ka V. J. Livšits. Kuigi tema seisukohad eespoolnimetatud autorite omadest sisuliselt erinevad, lähtub ka tema kohtuliku tõendi kahe mõiste kujundamisel otseste ja kaudsete tõendite eristamisest.⁵

Tekib küsimus, kas ei ole võimalik otseseid ja kaudseid tõendeid mahutada ühtse kohtuliku tõendi mõiste alla?

Mille poolest erinevad omavahel otsesed ja kaudsed tõendid? Lühidalt võiks seda väljendada järgmiselt. Tõend on otsene siis, kui tema abil tõendatav fakt kuulub kuriteo koosseisu, s. o. peafakti hulka. Kaudse tõendi puhul tõendatav fakt kuriteo koosseisu

¹ М. С. Строгович, Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе, Москва 1955, lk. 236 jj.

² Sealsamas, lk. 240.

³ Vt. Государственный обвинитель в советском суде, Москва 1954, lk. 11 jj.

⁴ Vt. А. И. Винберг, Г. М. Миньковский, Р. Д. Рахунов, Косвенные доказательства в советском уголовном процессе, Москва 1956, lk. 5 jj.

⁵ Vt. В. Лившиц, Принцип непосредственности в советском уголовном процессе, Москва—Ленинград 1949, lk. 23 jj.

ei kuulu. See on mingi kõrvaline fakt, mida on vaja tõendada ainuüksi sellepärast, et tema kaudu osutub võimalikuks tuvastada mõnda kuriteo koosseisu kuuluvat fakti. Tapetu kõrval asuval noal mõne isiku sõrmejälgede esinemine ei tõenda veel tapmise toimepanekut selle isiku poolt. Kuriteo koosseisu seisukohalt pole tapmiseks kasutatud noal sõrmejälgede leidumine üldse oluline. Ta on aga siiski faktiks, mis koos teiste asjaoludega lubab tõendada tapmise toimepanekut vastava isiku poolt. Noal sõrmejälgede leidumine on seega vastava isiku poolt tapmise toimepanemise kaudseks tõendiks. Otseseks tõendiks on aga näiteks tunnistaja-pealtnägija ütlus, kus kirjeldatakse selle isiku poolt tapmise toimepanemist. Milles seisneb siis vahe otsese ja kaudse tõendi vahel? Otseste ja kaudsete tõendite eristamine põhineb nende seosel kuriteo koosseisu kuuluvate faktidega, mitte aga tõendite endi sisulisel erinevusel. Tõendite endi sisus vahet ei ole ega saagi olla. Ka kaudse tõendi puhul on alati olemas teatav objektiivse tegelikkuse fakt, mida see tõend tõendab otseselt. Nii tõendab noal sõrmejälgede leidumise fakt otseselt seda, et vastav isik on seda nuga oma sõrmedega puudutanud. Tõend on oma olemuselt seega alati nn. otsene, tõendades vahetult mõnda objektiivses tegelikkuses asetleidnud fakti. Kui see tõendi poolt vahetult tõendatav fakt kuulub kuriteo koosseisu, on tegemist otsese tõendiga, kui ta kuriteo koosseisu ei kuulu, kuid temast on siiski võimalik teha järeldusi mõne kuriteo koosseisu kuuluva tegelikkuse fakti suhtes, on ta asjas kaudseks tõendiks.

Et otsesest tõendist vahetult järelduv tegelikkuse fakt kuulub ise kuriteo koosseisu, on otsese tõendiga selle fakti tuvastamine suhteliselt lihtne. Kui tunnistaja, kes vastava isiku poolt tapmist pealt nägi, seda oma ütluses teatab, siis sellest on otseselt võimalik järeldada seda, et objektiivses tegelikkuses leidis aset selle isiku poolt tapmise fakt. Et aga kaudsest tõendist vahetult järelduv tegelikkuse fakt kuriteo koosseisu ei kuulu, tuleb sellise tõendi kasutajal mõne kuriteo koosseisu kuuluva fakti tuvastamiseks teha omaltpoolt veel rida vahejäreldusi. Raskeks teeb kaudse tõendi kasutamise aga just see, et selle tõendi poolt vahetult tuvastatud tegelikkuse faktist on võimalik teha mitte üht, vaid väga mitut erisulist järeldust. Nii on võimalik tapetu kõrval asuval noal isiku sõrmejälgede leidumise faktist teha mitte ainult seda järeldust, et vastav isik oli tapja, vaid veel teisi. Niisama võimalik on näiteks järeldus, et see isik polnud üldse tapja, vaid et ta katsus seda nuga pärast või ka enne teise isiku poolt toimepandud tapmist. Nagu eelnevast selgub, ei ole kaudne tõend ükski, ilma teiste tõenditeta võimeline ühtki kuriteo koosseisu kuuluvat fakti tõendama, milleks on aga alati võimeline otsene tõend. Seega ei seisne otseste ja kaudsete tõendite vahe eeskätt mitte tõendite endis, vaid nende kasutamises, s. o. tõendamise viisis. Vahe seisneb selles, et tõendamisel tuleb otsesest tõendit kasutada

teisiti kui kaudset.⁶ Ühel juhul on tõendamine otsene, teisel juhul kaudne. Tekib paratamatult küsimus, kas sel juhul on üldse õigustatud vahetegemine otseste ja kaudsete tõendite vahel? Kas poleks õigem piirduda vahetegemisega otsese ja kaudse tõendamise vahel? Tõendite selline eristamine on siiski õigustatud, sest ühtede tõenditega suudetakse tõendada kuriteo koosseisu kuuluvat fakti otseselt, teistega aga kaudselt.

Põhjus, miks mõned protsessualistid annavad kohtulikust tõendist kaks mõistet, peitubki selles, et need autorid pole teinud vahet tõendi ja tõendamise mõiste vahel. Kandnud tõendamisele omaseid tunnuseid üle tõenditele, hakkasid nad kahe erineva tõendamismenetluse asemel rääkima kahest erinevast kohtuliku tõendi mõistest.

Lähtudes tõendi ja tõendamise mõistete range lahushoidmise nõudest, jõuame järeldusele, et kohtuliku tõendi mõiste saab olla ainult ühtne. See mõiste peab hõlmama kõiki kohtuliku tõendi liike, mida tunneb meie kehtiv kriminaalprotsessuaalne seadusandlus ja uurimis- ning kohtupraktika (tunnistaja ütlus, eksperdi arvamus, asitõend jm.). Seesama ühtne kohtuliku tõendi mõiste peab hõlmama ka kõiki praegu protsessiteoorias üldtunnustatud klassifikatsioone (otseseid ja kaudseid, algseid ja tuletatud ning õigustavaid ja süüdistavaid tõendeid). Kui kõik tõendid, vaatamata nende liigilisele või klassifikatoorsele kuuluvusele, on võimelised tõendama teatavat objektiivses tegelikkuses asetleidnud faktilist asjaolu (ja selleks nad on võimelised), siis peavad nad kõik mahtuma ka ühtsesse mõistesse. Ei ole seepärast mingit alust rääkida kohtuliku tõendi mõiste kahest tähendusest.

Mõningad nõukogude protsessualistid on püüdnud anda kohtuliku tõendi mõistele ka ühtset sisu. Nende hulgast tuleb nimetada M. A. Tšeltsovi ja N. V. Tšeltsovat, kes mõistavad tõendi all teatavat asjaolu, fakti, millest saab järeldada mõne teise fakti olemasolu. Nende allikate äratähendamiseks, kust tõendid saavad (tunnistaja ütlus, eksperdi arvamus jne.), kasutavad nad samaaegselt niihästi tõendamisevahendi kui ka tõendi allika terminit. Seega ei tee nad vahet tõendi allikate ja tõendamisevahendite vahel. Küll räägivad nad tõendi allikatest laiemas mõttes, mõistes nende all isikuid, kes annavad kohtule ütlusi, arvamusi ja seltsusi (tunnistajad, eksperdid, süüalused).⁷

Nimetatud autorid, püüdes anda kohtuliku tõendi mõistele ühtset, kõiki tõendiliike ja klassifikatsioone hõlmavat sisu, on kahel-

⁶ Analoogilisel seisukohal on ka M. M. Grodzinski. Ta kirjutab: «Различие между прямыми и косвенными доказательствами заключается не в большей и меньшей их силе и убедительности, а в методах оперирования ими, в том как происходит процесс доказывания при наличии тех и других.» (Государственный обвинитель в советском суде, Москва 1954, lk. 59.)

⁷ Vt. M. A. Чельцов, Советское уголовное право, Москва 1951, lk. 136; M. A. Чельцов, Н. В. Чельцова, Проведение экспертизы в советском уголовном процессе, Москва 1954, lk. 9—10.

damatult õigel teel. Muidugi on omaette küsimus, kuivõrd nad on suutnud seda teha sisuliselt õigesti. Nagu allpool näeme, ongi tõendi mõiste nende käsitusel kujunenud mahult liiga kitsaks, jättes hõlmamata tõendi olulisi koostisosi.

2

Küsimusele, kas kohtuliku tõendi koosseisus on võimalik eraldada üksikuid koostisosi, ei anna enamik protsessualiste sõnaselget vastust. Nad lihtsalt ei analüüsi tõendi mõistet sellest seisukohast.

Üks vähestest autoritest, kes ei näe kohtulikku tõendit jaotamatu üksusena, vaid eraldab temas mitmesuguseid koostisosi, on V. J. Livšits. Tema arvates kujutab tõend endast mitte ühte fakti, vaid mitmesuguste faktide kogumit. Need faktid asuvad omavahel teatavas objektiivses seoses ja moodustavad ühtse terviku.

☞Käsitledes kohtuliku tõendi koostisosi teeb V. J. Livšits vahet obligatoorsete ja fakultatiivsete elementide vahel. Kohtuliku tõendi obligatoorsete elementide hulka arvab Livšits 1) tõendamiseseme, 2) tõendamisevahendi, 3) tõendatava fakti teadasaamise allika ja 4) kausaalseose tõendamiseseme, allika ja vahendi vahel. Livšitsi järgi on kohtuliku tõendi fakultatiivseteks elementideks 1) tõenduslik fakt ja 2) kausaalseos tõendusliku fakti ning tõendamiseset moodustava fakti vahel. Tõendi obligatoorsed elemendid esinevat kõikiide tõendiliikide juures, fakultatiivsed elemendid olevat omased aga ainult kaudsetele tõenditele.⁸

Nõustuda ei saa muidugi sellega, et Livšits ei anna ühtset kohtuliku tõendi mõistet, esitades eri mõisted otsese ja kaudse tõendi jaoks. Kindlasti tuleb aga nõustuda Livšitsiga selles, et kohtuliku tõendi koosseisus on vaja eraldada tema koostisosi, elemente. Nagu näitab aga järgnev analüüs, ei saa olla nõus Livšitsi poolt esitatud kohtuliku tõendi elementidega sisuliselt.

Kohtuliku tõendi esimese obligatoorse elemendina nimetab Livšits t õ e n d a m i s e s e t, s. t. tõendamist vajavaid fakte objektiivses tegelikkuses. Oma seisukohta põhjendab ta järgmiselt: «Ei saa määratleda tõendit, näitamata seda, mida me tõendame. Sellepärast tõendatav fakt, tõendamisesese on tõendi enda võõrandamatu koostisosa.»⁹

Kuigi tõendatav fakt, tõendamisesese omab tõendamisel suurt tähtsust, ei saa ta siiski kuuluda tõendi mõistesse. Viimasesse ei saa kuuluda see fakt, mis tõendab, ja samaaegselt ka see fakt, mida tõendatakse. Arvates tõendamiseseme tõendi koosseisu, võime õigusega küsida, mida selline tõend siis tõendab? ☞Kas iseennast?

Loomulikult on tõendamisesese tõendiga väga tihedasti seotud, ei kuulu aga siiski viimase koosseisu. Küll kuulub tõendamisesese t õ e n d a m i s e mõistesse. Tõendamine ongi tõendite abil kuriteo

⁸ Vt. В. Я. Лившиц, osundatud teos, lk. 23.

faktilise koosseisu, s. o. tõendamiseseme tuvastamine. Tõendamine sisaldab endas rea mitmesuguseid toiminguid, läbib mitmesuguseid etappe. Ta on protsess, tegevus, olles seetõttu oma olemuselt sihipärane, taotledes kindlat eesmärki, milleks on kuriteolise käitumise tuvastamine. Tõendamisesse kuulub seega tõendamise mõistesse, pole aga tõendi elemendiks.

Livšits peab kohtuliku tõendi teiseks obligatoorseks elemendiks tõendamisvahendit. Tuleb nõustuda Livšitsiga, kui ta tõendamisvahenditena vaatab tunnistajate ütlusi, eksperdi arvamusi, asitõendeid, vaatluse protokolle, teisi kirjalikke dokumente ja süüaluse isiklikke seletusi, mida loetleb VNFSV KrPK § 58. Nõus ei saa olla ainult sellega, et Livšits hõlmab tõendamisvahendi terminiga ka tema sisuks oleva fakti. Nagu allpool näitame, oleks õige viimast vaadelda tõendi iseseisva elemendina.

Järgmine Livšitsi poolt esitatud kohtuliku tõendi element, tõendatava fakti teadasaamise allikas, on enne kõike terminoloogiliselt ebaõnnestunud. Tõendatav fakt on ju tõendamisesse, s. o. kuriteoline käitumine, kui ka need asjaolud, milledest saab teha järeldusi kuriteolise käitumise suhtes. Tõendatava fakti teadasaamise allikaks on seega kogu tõend tervikuna, mitte ainult üks tema elementidest. Livšitsil on selline terminoloogia muidugi põhjendatud, sest tema poolt esitatud tõendi struktuur sisaldab ka tõendamiseseme.

Sisuliselt on muidugi õige rääkida tõendamisvahendi kõrval eraldi tõendi allikast (kasutades seda terminit Livšitsi poolt tarvitatul asemel). Tunnistaja ütlus lähtub kindlast isikust — tunnistajast. Süüaluse ütlus saabub süüaluselt. Eksperdi arvamuse on kujundanud samuti kindel isik — ekspert. Kirjalik dokument on alati koostatud teatava isiku poolt. Asitõendi puhul tuleb rääkida teatavate esemele omaste tunnuste kõrval, milledest kohus teeb järeldusi tõendatavate faktide suhtes, ka sellest esemest endast kui nende tunnuste kandjast. Tõendi allikaiks on tunnistaja, süüalune, ekspert, dokumendi autor ja ese. Ei saa ühe nimetusega märkida tunnistajat ja tema ütlust, eksperti ning tema arvamust jne. Tõendi allikas, mõistetuna selliselt, ei saa kuuluda aga kohtuliku tõendi koosseisu. Nii nagu tõendi koosseisu ei kuulu see fakt, mida tõendatakse, tõendamisesse, ei saa tõendi koosseisu kuuluda ka tõendi autor. Temast küll lähtub tõend, ta pole aga selleks mitte ise. Sellest ei järeldu muidugi tõendi allika vähene tähtsus. Asudes küll ise väljaspool tõendit, on ta tõendi suhtes väga suure tähtsusega. Temast oleneb ennekõike ja suurel määral kogu tõendi (tema sisuliste ja vormiliste tunnuste) kvaliteet. Tunnistaja isikust, eksperdist ja dokumendi autorist kui tõendi allikaist sõltub vahetult tunnistaja ütluse, eksperdi arvamuse ja kirjaliku dokumendi kui tõendite kvaliteet. Kõige selle järeldusena tuleb tõendi allika praktiline tähtsus eriti esile tõendite kontrollimise ja hindamise juures. Niihästi tõendite kontrollimine kui ka nende hindamine on võimatu ilma tõendi allika üksikasjalise ja igakülgse kont-

rollimise ja hindamiseta. Tõendile antud hinnang ei oma aga tähtsust tõendi kui sellise olemasoluks. Tunnistaja ütlus või eksperdi arvamus on tõendid, vaatamata sellele kas neis sisalduvad faktid on õiged ja kas nad suudavad tegelikult tõendada mõnda objektiivses tegelikkuses esinevat asjaolu. Kui tõendi mõiste eeldaks neis sisalduvate faktide tõele vastavust, tekiksid tõendid alles peale nende lõplikku hindamist, igatahes mitte enne otsuse tegemist antud asjas. Seega on tõendi allikas, võimaldades tõendi igakülgset ja põhjalikku hindamist, oluline just tõendite kasutamise, s. o. tõendamise seisukohalt. Sellega seletubki, miks tõendi allikas ei saa olla kohtuliku tõendi üheks koostisosaks. Küll kuulub ta aga t õ e n d a m i s e mõistesse.

Analüüsid esdas Livšitsi poolt antud kohtuliku tõendi koostisosi, tuleb asuda seisukohale, et tõendi elemendiks ei saa olla ka kausaalseos tõendamiseseme ja tõendi teiste elementide vahel. Livšitsi konstruktsiooni seisukohalt oleks nimetatud kausaalseose tõendi mõistesse kuulumine muidugi täiesti loogiline, sest ta paigutas ju tõendi mõistesse ka tõendamiseseme. Seevastu meie, nagu näitasime eespool, ei arvanud tõendamiset kohtuliku tõendi mõistesse. Sellest järelduvalt ei saa arvata kohtuliku tõendi mõistesse ka kausaalseost tõendamiseseme ja tõendi elementide vahel. Õeldu ei tähenda muidugi seda, et niisugust kausaalseost tegelikkuses ei esine. On olemas seos ühelt poolt selle fakti vahel, mida tõendatakse, ja teiselt poolt selle fakti vahel, millega tõendatakse. Nimetatud seost ei saa aga pidada tõendi elemendiks ega kuulu ta ka seetõttu tõendi mõistesse. Muidugi ei järeldu sellest kausaalseose tuvastamise mittevajalikkus. Tema tuvastamine on kuriteo tõendamisel möödapääsmatu. Selle seose peavad tuvastama uurimis- ja kohtuorganid kui tõendite kasutajad. Kui kausaalseos tõendamiseseme ja tõendi teiste elementide vahel oleks ise üheks tõendi elementidest, oleks üks või teine fakt vaadeldav tõendina alles siis, kui kohus on teda kontrollinud, hinnanud ja võtnud otsuse aluseks. Ometi räägime sellest faktist kui tõendist juba tema uurimis- või kohtuorganite kätte saabumise momendist, muidugi eeldusel, et tal on nõutav protsessuaalne vorm. Kausaalseose t u v a s t a m i n e tõendamiseseme ja tõendi elementide vahel on seega üheks tõendamise elemendiks.

Lõpuks tuleb väita, et kaudse tõendi koostisosana ei saa olla vaadeldav ka Livšitsi poolt fakultatiivse elemendina esitatud t õ e n d u s l i k f a k t . Livšitsi järgi kujutab tõenduslik fakt endast mõnda sellist objektiivses tegelikkuses esinevat fakti, mis küll ise ei kuulu kuriteo koosseisu, kuid millest on võimalik teha järeldusi mõne kuriteo koosseisu kuuluva fakti suhtes. Just seetõttu aga vajabki tõenduslik fakt tõendamist ning Livšits arvabki tema tõendamiseseme koosseisu. Siit aga järeldub omakorda, et tõenduslik fakt kui tõendamiseseme koosseisu kuuluv fakt ei saa kuuluda tõendi mõistesse ühe tema elemendina.

Tehes Livšitsi seisukohtadest kokkuvõtet, tuleb tunnustavalt

märkida tõendi juures koostisosade eraldamise püüet. Nagu näitas eespool esitatud kriitiline analüüs, ei saa sisuliselt Livšitsi sellealaste seisukohtadega siiski ühineda.

Kohtuliku tõendi struktuuri küsimusele ei anna enamik protsessualiste sellist sõnaselget vastust, nagu seda teeb Livšits. Nad lihtsalt ei analüüsi tõendi mõistet sellest seisukohast ega avalda seetõttu ka oma sellekohaseid vaateid. Nagu eespool näitasime, räägivad M. S. Strogovitš ja rida teisi protsessualiste kohtulikust tõendist küll kahes tähenduses, kuid kohtuliku tõendi mõiste kaks tähendust on siiski kaugelt midagi muud kui tõendi juures koostisosade eraldamine. Strogovitš vaatles teatavasti kohtulikku tõendit ühel juhul faktide kohta andmete saamise allikana ja teisel juhul tõendusliku faktina. Strogovitš ei mõistnud aga kohtuliku tõendi kahte tähendust mitte tõendi koostisosadena. Tema käsitluses moodustab tõend nii ühes kui teises tähenduses omaette tervikliku tõendi.

Tõendi kui faktide kohta andmete saamise allika juures Strogovitš mingeid koostisosi ei eraldanud. Ta väidab küll, et otseste tõendite puhul sisalduvad neis allikais andmed peafakti suhtes, kaudsete tõendite puhul aga mõne tõendusliku fakti suhtes, ometi ei eralda ta oma käsitluses neid andmeid allikaist. Nad kuuluvad tema arvates allika mõistesse. Strogovitš ei eralda koostisosi ka tõendi kui tõendusliku fakti koosseisus.

Esitatud Strogovitši seisukohtadega pole võimalik täielikult nõustuda. Vaevalt on õige koondada tõendi kuj faktide kohta andmete saamise allika mõistesse ka neis allikais sisalduvaid andmeid tõendamisele kuuluva fakti kohta. Need andmed, moodustades tõendi kui faktide kohta andmete saamise allika sisu, jääksid sel viisil täiesti varju, olles ometi kohtuliku tõendi kõige olulisemaks osaks. Tõendi kui faktide kohta andmete saamise allika sisuks olevatele faktidele on vaja anda tõendi iseseisva koostisosa tähendus.

M. S. Strogovitši seisukohtade kohta öeldu on samavõrra kehtiv ka M. M. Grodzinski hilisemate seisukohtade suhtes, kuna nende autorite vaated omavahel nimetamisväärselt ei erine.

Ka M. A. Tšeltsov ei eralda kohtuliku tõendi juures koostisosi. Mõistes kohtuliku tõendi all teatavat asjaolu, fakti, millest saab järeldada mõne teise fakti olemasolu, tabab Tšeltsov kahtlematult tõendi kõige olulisema koostisosa, ta sisu. Tõendi selline mõistmine aga ei hõlma kohtulikku tõendit tervikuna. Tõendi sisuks olevad faktid peavad saabuma uurijale või kohtunikule alati mingisuguses vormis. Neid vorme (tunnistaja ütlust, eksperdi arvamust jne.) Tšeltsov ka käsitleb, nimetades neid samaaegselt tõendamisvahenditeks ja tõendi allikateks, kuid ei arva neid tõendi koostisosade hulka.

Milline on kohtuliku tõendi struktuur?

Sellele küsimusele vastamiseks tutvume lühidalt kohtuliku tõendi kujunemisega.

Ühiskonnaohtlik käitumine, kuritegu, jätab välismaailma mitmesuguseid jälgi, kutsudes esile ümbrisevaid esemeid ja inimeste teadvuses mitmesuguseid mõjutusi. Sellised kuriteo poolt mõjutatud inimesed ja esemed kujutavad endast tulevaste kohtulike tõendite allikaid. Need inimese teadvuses esinevad kujutused ja asjadel leiduvad jäljed, olles esile kutsutud kuriteo poolt, kajastavad seetõttu kuriteo tunnuseid. Et tõendi allikatel esinevad mõjutused on võimelised tõendama kuriteolist käitumist, nimetame neid tõendavateks faktideks. Tõendav fakt ongi kohtuliku tõendi üks elemente.

Nende tõendite puhul, kus tõendi allikaks on inimene, eksisteerib tõendav fakt inimese teadvuses (süüaluse, tunnistaja, eksperdi teadvuses). Ta on sellisel kujul aga teistele mittetajutav. Inimese teadvuses esinev fakt saab muutuda tajutavaks kõne kujul (nii suulise kui ka kirjaliku kõnena). Kõne vormis väljendatuna saavad neid fakte tajuda muidugi ka uurija ja kohtunik. Nad võivad näiteks kuulata kuriteo pealtnägija jutustust ning lugeda tema kirjalikke ülestähendusi. Selleks aga, et kõnesolev isik muutuks tunnistajaks ning tema jutustuses või ülestähendustes esinevad faktid saaksid esineda kohtulike tõenditena, peavad nad saama kindla protsessuaalse vormi. Nii tuleb tunnistaja ülekuulamise eel kindlaks teha isiku samasus, vahekord pooltega, hoiatada teda vale ütluse andmise eest ja järgida mitmesuguseid teisi protsessuaalseid nõudeid. Ainult asitõendite puhul, arvestades nende esemelisust, on tõendavatel faktidel algusest peale tajutav kuju. Kohtulike tõenditena esinemiseks on aga ka neile vaja anda vastav protsessuaalne vorm. Tuleb teostada nende vaatlus, võtta nad asitõenditena asja juurde ning järgida teisi protsessieeskirju. Tõendava fakti tajutavat kuju koos temale vastava protsessuaalse vormiga nimetame tõendamisvahendiks. Tõendamisvahend on seega kohtuliku tõendi teiseks elemendiks. Tõendamisvahendite loetelu on antud VNFSV KrPK § 58 ja teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite vastavates paragrahvides. Nimetatud paragrahv näeb tõendamisvahendina ette tunnistaja ütlused, ekspertide arvamused, asitõendid, vaatluste protokollid, teised kirjallikud dokumendid ja süüaluse isiklikud seletused.

Kohtuliku tõendi elementideks on seega 1) tõendav fakt kui tõendi sisu ja 2) tõendamisvahend kui tõendi vorm.

Tõendav fakt on tõendamisvahendi sisuks. Tõendamisvahend pole mõeldav ilma tõendava faktita. Nii pole olemas tunnistaja ütlust ega eksperdi arvamust kui tõendamisvahendeid siis, kui neis ei sisaldu ühtki fakti. Pole mõeldav ka tõendav fakt ilma tõendamisvahendita. Tõendav fakt, nagu eespool nägime, ei saa ilma tõendamisvahendita üldse sattuda kohtu orbiiti.

Tõendamisvahendi kui tõendi vormi ja tõendava fakti kui tõendi sisu omavaheline vahekord kujutab endast sisu ja vormi dialektilist ühtsust, milles primaati omab tõendav fakt kui tõendi sisu. Et aga ka vorm pole sisu suhtes ükskõikne, pole tõendava fakti

seisukohalt ükskõik, milline on tõendamisvahend. Seepärast just reguleeribki kriminaalprotsessi-alane seadusandlus üksikasjaliselt tõendamisvahendeid, nähes ette tunnistaja ja süüaluse ülekuulamise korra, eksperdi arvamuse esitamise korra, asitõendite säilitamise reeglid jne.

Seoses tõendava faktiga tuleb rõhutada seda, et ta ei kujuta endast kunagi mõnda objektiivses tegelikkuses esinevat fakti, vaid tõendav fakt eksisteerib isikuliste tõendite puhul alati inimese kui tõendi allika teadvuses. Ta on tõendamisesemega küll vahetus seoses, ei lange temaga aga kunagi kokku. Tõendaval faktil on tõendamisesemega sama vahekord nagu välismaailma eseme kujutisel meie teadvuses on selle eseme endaga. Nagu ei saa väita, et ese ise oleks sama, mis tema aisting meie meeleorganeis, ei saa samuti väita, et kohtuliku tõendi puhul tõendav fakt (kuriteolise käitumise tajumise meie teadvuses) oleks tõendamisesemega (kuriteoline käitumine välismaailmas). Üks esineb tajuva subjekti teadvuses, teine aga välismaailmas. Neid ei saa samastada.

Kohtuliku tõendi juures koostisosade eraldamisel on väga suur praktiline tähtsus. Kui vaatleksime kohtuliku tõendina ainult tõendavat fakti, poleks võimalik eraldada tõendite üksikuid liike. Tõendava fakti seisukohalt ei tarvitse erineda omavahel tunnistaja ütlus, eksperdi arvamus, asitõend ja teised VNFSV KRPK §-s 58 loetletud tõendid. Nende kõikide sisuks võib olla üks ja sama fakt. Nii võib tunnistaja olla allkirja võltsimise pealtnägijaks, ekspert oma arvamuses näidata samale isikule kui võltsijale ja süüalune võib oma ütluses ise oma teo üles tunnistada. Sisult sama fakt esitatakse aga ühel juhul tunnistaja ütlusena, teisel juhul eksperdi arvamusest ja kolmandal juhul süüaluse ütlusena, s. t. igal juhul erinevas vormis. Tõendi üksikute liikide vahel saame seega vahet teha ainult tõendi vormi, s. o. tõendamisvahendi järgi.

Kui vaadelda kohtuliku tõendina aga ainult tõendamisvahendit, jättes kõrvale tema sisuna esineva fakti, osutub võimatuks eraldada mõningaid tõendite klassifikatsioone. Tõendamisvahendi poolest ei erine süüdistavad tõendid õigustavatest ega otsesed tõendid kaudsetest. Tunnistaja ütlus, eksperdi arvamus ning samuti ka kõik ülejäänud tõendamisvahendid võivad sisaldada niihästi süüalust õigustavaid kui ka süüdistavaid fakte. Samad tõendamisvahendid võivad sisaldada samuti fakte, mis on kuriteo koosseisu kuuluvate faktidega kas otseses (otsene tõend) või kaudses (kaudne tõend) seoses. Nende klassifikatsioonide kujundamisel on seega vaja lähtuda tõendavast faktist, s. o. tõendi sisust, mitte aga tõendamisvahendist. Tõendavast faktist (mitte tõendamisvahendist) on vaja lähtuda ka tõendi suhtumuse otsustamisel, s. o. selle küsimuse lahendamisel, kas konkreetne tõend käib uuritava asja kohta.

Nagu eelnevast nähtub, ei tule tõendi liikide ja klassifikatsioonide eristamisel lähtuda mitte kogu tõendist tervikuna, vaid mõnest tema tunnusest. Kui neil tunnustel on omaette praktiline

tähtsus, millega on siis õigustatud nendest mitterääkimine, nende mitteeraldamine kohtuliku tõendi koosseisus? Seejuures tuleb neid muidugi vaadelda tõendi kui terviku koostisosadena, tõendi elementidena, mitte aga samastada neist üht või teist kogu tõendiga.

Arvestades kogu eelnevat käsitelu, võiksime määratleda kohtuliku tõendi mõiste alljärgnevalt: kohtulikud tõendid on mitmesugused faktid, mis protsessinormide poolt määratud vormis seovad kohtuniku teadvuse nende objektiivses tegelikkuses asetleidnud faktidega, mida seoses konkreetse kuriteolise käitumisega on vaja tuvastada.

Selline kohtuliku tõendi mõiste, sisaldades tõendile vajalikke sisulisi ja vormilisi koostisosi (tõendavat fakti ja tõendamisvahendit) on ühtne kõikidele tõendi liikidele ja klassifikatsioonidele.

Saabunud 1. II 1957.

О ПОНЯТИИ СУДЕБНОГО ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В СОВЕТСКОМ УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Канд. юрид. наук О. Пюсса

Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

Понятие судебного доказательства трактуется процессуалистами различно, характеризуясь как разнообразием точек зрения, так и путаницей в терминологии.

В настоящей статье рассматриваются два вопроса, требующие разрешения: 1) возможно ли дать единое, охватывающее все виды и классификации судебного доказательства, понятие судебного доказательства, или следует говорить о судебном доказательстве всегда в двух значениях, и 2) неразделимо ли содержание судебного доказательства или же в нем можно выделить какие-либо составные части, элементы судебного доказательства.

Те авторы, которые говорят о различных значениях понятия доказательства, исходят при формулировке двух понятий судебного доказательства из разграничения прямых и косвенных доказательств, хотя большинство авторов и не делает прямого словесного указания на такой подход к вопросу.

По нашему же мнению, как прямые, так и косвенные доказательства входят в одно понятие доказательства. Разница между прямыми и косвенными доказательствами заключается прежде всего не в самих доказательствах, а в их применении, т. е. в способе доказывания. Различие состоит в том, что при доказывании прямое доказательство следует использовать иначе, чем косвенное доказательство. В содержании же самого доказательства разницы нет. При косвенном доказательстве также всегда имеется известный факт объективной действительности, который это доказательство доказывает непосредственно. Доказательство тем самым по своей сущности является т. н. прямым, доказывая непосредственно какой-нибудь факт, совершившийся в объективной действительности. Если этот факт, непосредственно доказываемый доказательством, относится к составу

преступления, то мы имеем дело с прямым доказательством, если же этот факт не относится к составу преступления, но из него можно сделать выводы относительно какого-либо факта действительности, входящего в состав преступления, то доказательство является косвенным. Однако такие выводы относятся уже к понятию доказывания, а не доказательству.

Причина того, что некоторые процессуалисты дают два понятия судебного доказательства, заключается в том, что эти авторы не делают различия между понятиями доказательство и доказывание. Приписав доказыванию признаки доказательства, они начинают вместо двух различных процедур доказывания говорить о двух понятиях судебного доказательства.

Исходя из строгого разграничения понятий доказательства и доказывания, приходим к выводу, что понятие доказательства может быть только единым. Это понятие должно охватывать все виды судебного доказательства, известные нашему действующему уголовно-процессуальному законодательству и судебной практике (показание свидетеля, заключение эксперта, вещественное доказательство и др.). Такое же единое понятие судебного доказательства должно охватывать и все классификации доказательств, признанные в настоящее время процессуальной теорией (прямые и косвенные доказательства, первоначальные и производные, оправдательные и обвинительные).

В статье высказывается мнение, что судебное доказательство не является неделимым единством и что его можно разделить на составные части: 1) доказывающий факт как содержание доказательства и 2) средство доказывания как форма доказательства.

Доказывание является опосредственным познанием. Установление одних фактов происходит при посредстве других фактов. Тот факт, который доказывает другой факт, называем доказывающим фактом. Доказывающий факт и представляет собой один из элементов судебного доказательства.

В отношении тех доказательств, источником которых является человек, доказывающий факт существует в сознании человека (свидетеля, эксперта, обвиняемого) и в таком виде не подлежит восприятию других людей.

Факт, существующий в сознании человека, может стать познаваемым в виде речи (как устной, так и письменной). Будучи выражены в виде речи, такие факты могут, разумеется, познаваться также следователем и судьей, когда они выслушивают рассказ очевидца преступления или читают его письменные объяснения. Однако для того, чтобы данное лицо стало свидетелем и чтобы факты, изложенные в его рассказе или письменных объяснениях, могли фигурировать в качестве судебного доказательства, они должны получить определенную процессуальную форму. Так, перед допросом свидетеля необходимо установить его личность, его отношение к сторонам, предупредить его о по-

следствиях, которые влечет за собой дача ложных показаний, и выполнить ряд других процессуальных требований. Только в отношении вещественных доказательств, в силу их предметности, доказывающие факты с самого начала имеют воспринимаемую форму, но для того, чтобы стать судебными доказательствами, и эти факты должны быть облечены в соответствующую процессуальную форму. Необходимо осуществить их осмотр, приобщить их в качестве вещественных доказательств к делу и выполнить другие процессуальные предписания. Воспринимаемую форму доказывающего факта вместе с соответствующей ему процессуальной формой мы называем средством доказывания. Средство доказывания является таким образом вторым элементом судебного доказательства. Перечень средств доказывания дан в ст. 58 УПК РСФСР, а также в соответствующих статьях уголовно-процессуальных кодексов других союзных республик. Взаимоотношение между средством доказывания как формой доказательства и доказывающим фактом как содержанием доказательства представляет собой диалектическое единство содержания и формы.

Разграничение составных частей судебного доказательства имеет большое практическое значение. Если бы мы считали судебным доказательством лишь доказывающие факты, не представлялось бы возможным различать отдельные виды доказательств. С точки зрения доказывающего факта показания свидетеля, заключения эксперта, вещественные доказательства и другие доказательства, перечисленные в ст. 58 УПК РСФСР, могут и не различаться между собой. Содержанием их всех может быть один и тот же факт.

Если же мы рассматриваем в качестве судебного доказательства лишь средство доказывания, отбросив факт, выступающий в качестве его содержания, то нельзя различить классификации доказательств. С точки зрения средств доказывания обвинительные доказательства не отличаются от оправдательных, а прямые от косвенных.

Как видим, при выделении видов и классификаций следует исходить не от доказательства в целом, а от некоторых его признаков. Именно вследствие этого практического значения необходимо различать в составе доказательства его составные части. При этом следует, конечно, рассматривать их в качестве составных частей доказательства, но не отождествлять ту или иную из них с целым доказательством.

Учитывая изложенное, можно дать следующее определение понятия судебного доказательства: судебные доказательства представляют собой различные факты, которые в установленной процессуальными нормами форме связывают сознание пользующегося доказательством с теми имевшими место в объективной

действительности фактами, которые в связи с конкретным преступным деянием необходимо установить.

Такое понятие судебного доказательства, содержа необходимые для доказательства составные части (доказывающий факт и средство доказывания), является единым для всех видов и классификаций доказательства.

ÜBER DEN BEGRIFF DES GERICHTLICHEN BEWEISES IM SOWJETISCHEN STRAFPROZESS

O. Püssa

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel werden zwei mit dem Begriff des gerichtlichen Beweises verbundene Fragen behandelt: 1) ist es möglich einen einheitlichen, alle gerichtlichen Beweisarten und Klassifikationen umfassenden Begriff des gerichtlichen Beweises zu geben, oder muss man von einem gerichtlichen Beweis immer in zwei Bedeutungen sprechen und 2) kann man überhaupt von einem Bestand des Beweises sprechen, d. h. besteht der Beweis aus einzelnen Elementen oder ist er etwas Unteilbares?

In der Arbeit kommt man zu der Folgerung, dass der Begriff des gerichtlichen Beweises alle Arten der gerichtlichen Beweise (Zeugenaussage, Gutachten der Sachverständigen usw.) so wie auch alle Klassifikationen von gerichtlichen Beweisen (direkte und indirekte, belastende und entlastende Beweise usw.) umfasst. Desgleichen wird in dem Aufsätze die Ansicht vertreten, dass der gerichtliche Beweis keine unteilbare Einheit ist; man kann in ihm folgende Bestandteile unterscheiden: 1) die beweisende Tatsache als Inhalt des Beweises und 2) das Beweismittel als die Form des Beweises.